

Kvinnors fattigdom –

könsperspektivet i forskningen om socialbidrag och fattigdom

EVY GUNNARSSON

I denna artikel avhandlas hur kvinnors fattigdom beskrivits och analyserats, framförallt i USA och England. Ett resonemang förs även om begreppet feminiseringen av fattigdomen och hur det använts efter introduktionen i USA på sjuttioalet. Artikeln avslutas med en diskussion kring kvinnors fattigdom och socialbidragstagande ur ett livsloppsperspektiv.

Varken kvinnors fattigdom eller socialbidragstagande brukar stå i centrum för intresset när frågor kring ekonomisk utsatthet i välfärdsstaten diskuteras. Diskussionerna förs oftast i könsneutrala termer. Detta trots att vi har kunskap kring kvinnors och mäns olika livsvillkor, senast dokumenterat i kvinnomaktutredningen (SOU 1998:6).

Det finns en generell kritik inom kvinnoforskningen av att forskningen kring välfärdsstaten varit könsblind (Hobson och Takahashi 1996, Orloff 1996, Fraser 1989). Dit kan även socialbidrags- och fattigdomsforskningen räknas. I en artikel i *European Sociological Review* diskuterar Mary Daly (1992) kring könsperspektivet i fattigdomsforskningen. Hon menar att i fattigdomsforskningens huvudfåra diskuteras kvinnor,

Evy Gunnarsson är fil dr i socialt arbete och verksam som forskarassistent vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

om de diskuteras, i termer av andel hushåll med ensamstående kvinnor (female-headed households) som hamnar under det s.k. fattigdomsstrecket. När kvinnors fattigdom tas upp till diskussion är det ofta genom att kvinnor bara läggs till. Daly (a.a.) menar att livsloppsperspektivet har saknats liksom strukturella analyser av fattigdomen. Allt för ofta har fattigdomsforskningen behandlat inkomst isolerad från de långsiktiga processer som bestämmer distributionen av resurser. Forskning som undersöker distributionsvägarna mellan de tre försörjningskällorna stat, familj och arbetsmarknad kan däremot öka förståelsen, inte bara för fattigdomens könsdimension, utan även för de klasstrukturerande processerna. De teoretiska förklaringarna till fattigdom är underutvecklade, menar Daly, liksom forskning som försöker förstå vad det innebär att vara fattig (a.a.).

Det är bara ett fåtal böcker som specifikt har undersökt kön och fattigdom, skriver Daly (a.a.). På samma sätt är det sparsamt med forskning som analyserar socialbidrag och socialbidragstagande ur ett könsperspektiv. Att det finns en sparsam forskning kring såväl kvinnor och fattigdom som kring kvinnor och socialbidrag bekräftas även vid sökning av böcker och artiklar i ämnet.¹

Syftet med denna artikel är att ge en bild av hur, framförallt, kvinnoforskare beskriver kvinnors ekonomiska utsatthet och hur kvinnors fattigdom och socialbidragstagande förklaras och förstås. Förutom den svenska forskningen utgår jag från den amerikanska och brittiska diskussionen på området.

Feminiseringen av fattigdomen

1978 myntades begreppet »feminization of poverty« av den amerikanska kvinnoforskaren Diana Pearce i hennes numera klassiska artikel »The Feminization of Poverty: Wo-

men, Work and Welfare«. Pearce menade att fattigdomen mycket snabbt höll på att bli ett kvinnoproblem. »Though many women have achieved economic independence from their spouses by their participation in the labor force (and in some cases, by divorce), for many the price of that independence has been their pauperization and dependence on welfare« (s. 28). Den demografiska utvecklingen med ökande livslängd, ett ökande antal skilsmässor och allt fler barn som föddes utanför äktenskapet påverkade situationen. Kvinnor diskriminerades på arbetsmarknaden på olika sätt och hade svårigheter att försörja sig själva och sina barn (a.a.). Pearce talade i sin artikel om alla kvinnor i s.k. female-headed households, inte bara om ensamstående mödrar. Den amerikanska statistiken var uppbyggd så att »female-headed households« inbegrep ensamstående kvinnor både med och utan barn.

Under 80-talet kom emellertid den amerikanska diskussionen om feminiseringen av fattigdomen helt att inriktas på de ensamstående mödrarnas fattigdom (se Gunnarsson 1990). Det var också så begreppet definierades. »Feminization of poverty is a phrase used chiefly to describe the economic vulnerability of women who are the sole support of their children«, skriver Scott (1984 s 3).

Analysen av »feminiseringen av fattigdomen« kom också att fokusera på kvinnor som en förtryckt grupp/klass. Utgångspunkten var att kvinnor var utsatta för ett strukturellt patriarkalt förtryck som ledde till att de systematiskt underordnades (Scott a.a., Ehrenreich och Fox Piven 1984, Rose 1986, Sidel 1986). Systemet med en manlig huvudförsörjare ansågs inte fungera längre

1 I databasen Libris som innehåller både svensk och utländsk samhällsvetenskaplig litteratur visade det sig att 3,4 procent av referenserna till böcker om fattigdom var klassificerade utifrån att de handlade om kvinnor och fattigdom. Av böckerna om socialbidrag var 2,2 procent av referenserna klassificerade utifrån att de handlade om kvinnor och socialbidrag. I de internationella tidskriftsdatabaserna Uncover och Sociofile handlade 4,1 procent respektive 7,2 procent av artiklarna om kvinnor och fattigdom. I den svenska databasen Artikelsök (endast svenska tidskrifter) handlade 2,3 procent av artiklarna kring fattigdom om kvinnors fattigdom medan 1,9 procent av artiklarna om socialbidrag handlade om kvinnor och socialbidrag.

men kvinnor hade däremot inte fått jämlika villkor på arbetsmarknaden. Pearce (1985) påpekade att »Since over 90 % of the women on welfare have worked or are currently working it can be said that only when both marriage and the labor market fail to provide sufficient income do mothers turn to welfare. Realizing how labor market institutions contribute to women's poverty is, then, as much a key to understanding the dynamics of the feminization of poverty as is the study of welfare« (s 439).

Pearce pekade på betydelsen av att förstå hur arbetsmarknaden bidrog till att hålla kvar kvinnor i fattigdom. För kvinnor, som ofta arbetade deltid i låglönejobb, var det svårt att kvalificera sig för inkomstrelaterade förmåner. Kvinnor var i mycket större utsträckning än män hänvisade till behovsprövade bidrag (a.a.). För de feministiskt orienterade forskarna blev det centralt att studera faktorer som hindrade kvinnor från att bli självförsörjande och från att kunna försörja sina barn. Kvinnan som självförsörjande individ och mor var i centrum.

Samtidigt med den feministiska forskningen på 80-talet bedrevs forskning som såg själva familjeupplösningen i sig som orsaken till kvinnors fattigdom. Besharov och Quin (1987) menade att feminiseringen av fattigdomen var en ny typ av fattigdom som inte var förorsakad av rasdiskriminering eller av strukturella förändringar i ekonomin utan snarare berodde på en »major – and troubling – change in the behavior of American parents« (s 50).

Diskussionen kring feminiseringen av fattigdomen fick stort genomslag och bidrog till att fattiga kvinnors villkor blev synliga. I diskussionen fanns emellertid ett ifrågasät-

tande av om det överhuvudtaget hade skett en feminisering av fattigdomen. Kritiken drevs utifrån olika linjer. Vissa forskare menade att kvinnor alltid hade varit fattiga (Hess 1983, Hill 1985) och att det därför var ohistoriskt att hävda att det skett en feminisering av fattigdomen. Andra hävdade att det inte bara gick att se till könsdimensionen för att förstå fattigdomen utan att klass- och rasdimensionerna var lika viktiga eller viktigare för att förstå t.ex. de svarta kvinnornas situation (Burnham 1985, Gimenez 1987).

För att förstå fattigdomens utbredning i USA har även komparativa studier utförts. Goldberg och Kremen (1990) har gjort en jämförelse mellan sju industrialiserade länder där bland annat USA och Sverige ingick. De studerade och jämförde fyra faktorer, som de menade oberoende eller i kombination, påverkar en feminisering av fattigdomen. Det rörde sig om arbetsmarknadspolitiska faktorer, jämställdhetspolitiska faktorer, socialpolitiska faktorer och demografiska faktorer. De fann att arbetsmarknadspolitik och socialpolitik var viktiga delar i ett system för att hålla kvinnor från fattigdom. Sverige och USA hade, vid studiens genomförande, ungefär samma skilsmässofrekvens men ensamstående mödrar mötte inte samma ekonomiska svårigheter i Sverige som i USA. De menade att demografiska faktorer inte behövde vara direkt relaterade till fattigdom eller dess feminisering. Casper m fl (1994) konstaterade i sin jämförelse att det var ett högt arbetsmarknadsdeltagande som höll de svenska kvinnorna från fattigdom liksom en politik som underlättade för kvinnors deltagande genom bl.a. utbyggd barnomsorg. I många amerikanska studier har

Sverige framhållits som ett eftersträvansvärt exempel inte minst när det gällt socialpolitiska åtgärder som underlättat för kvinnor att arbeta och som gjort det möjligt för kvinnor att leva som ensamstående mödrar utan att hamna i direkt fattigdom (t.ex. Kameron 1984, Sidel 1986, Goldberg och Kremen a.a.).

Feminiseringen av fattigdomen som begrepp används fortfarande, framförallt i USA, men förekommer även i europeisk forskning. Begreppet har dock visat sig vara långt ifrån entydigt. Egentligen rörde den amerikanska diskussionen två olika fenomen. För det första handlade diskussionen om huruvida de fattiga kvinnorna blivit fler antalsmässigt eller ej. I den meningen har feminiseringstesen ofta använts ohistoriskt när kvinnors fattigdom diskuterats. Vi förleds att tro att kvinnors fattigdom skulle vara ett nytt fenomen. Kvinnors samhällliga ställning har i århundraden inneburit en stor risk att bli fattig i olika livsfaser. Under 80-talet tog många amerikanska forskare och debattörer sin utgångspunkt i 60-talet och såg utvecklingen i ett 20 års perspektiv. Avstampet skedde i en period när andelen fattiga i USA totalt sett var på en relativt låg nivå, 12,6 procent 1979, för att sedan öka till 15 procent 1983 (Hill 1985).

För det andra handlade diskussionen om kvinnors ekonomiska utsatthet som i första hand ensamförsörjare och den diskriminering som kvinnor utsattes för på arbetsmarknaden. Denna diskussion rörde mer det könsspecifika utseende eller mönster som kvinnors fattigdom hade.

Koncentrationen på de ensamstående mödrarna dolde emellertid problemet för de äldre kvinnorna, som tidigare utgjort en

större andel av de fattiga. Även för dem var systemet med familjeförsörjarlöner och därmed beroendet av en man, ett problem. De låga lönerna för kvinnor på arbetsmarknaden drabbade dem likväl som de ensamstående yngre kvinnorna med barn. En slutsats vi kan dra utifrån den amerikanska diskussionen är att för att förstå kvinnors ekonomiska utsatthet är det nödvändigt att se till alla kvinnors situation och hur kvinnors liv formas i olika livsfaser och hur situationen i de olika livsfaserna påverkar varandra.

På 90-talet har diskussionen om kvinnors fattigdom gått vidare i USA, om än inte i samma omfattning som tidigare. De allra flesta amerikanska artiklar i ämnet relaterar till Diana Pearce artikel från 1978 som utgångspunkt för en diskussion om »feminiseringen av fattigdomen«. Skillnaden mellan 80-tal och 90-tal är att idag har forskningen breddats till andra grupper av fattiga kvinnor som t.ex. medelålders och äldre kvinnor (Butler och Weatherley 1992, Ozawa 1993, Gonyea 1994, Barusch 1994). Forskningen kring äldre kvinnors fattigdom har allt mer riktat in sig på ett livsloppsperspektiv som också Daly (a.a.) efterlyste i fattigdomsforskningen. Stone (1989) menar att för att förstå varför äldre kvinnor i större utsträckning än äldre män lever i fattigdom är det viktigt att känna till att äldre kvinnors ekonomiska förhållanden beror på deras tidigare förhållanden både inom familjen och på arbetsmarknaden och på det könsspecifika livsmönster som kvinnor har.

Kvinnors fattigdom över livsloppet

I Storbritannien finns ett numera klassiskt arbete *Women and Poverty in Britain* som kom ut första gången 1987 och därefter i en uppdaterad och utvidgad upplaga 1992 (Glendinning och Millar 1992). Boken är en antologi om kvinnors fattigdom som omfattar hela livsloppet. I inledningen poängteras att fattigdomsrisken påverkas såväl av klass, ras som kön. Boken har två uttalade syften. För det första att dokumentera i vilken omfattning kvinnor är fattiga och för det andra undersöka orsakerna till kvinnors fattigdom, dvs. de två huvudfrågor som den amerikanska diskussionen egentligen också handlade om. Författarna menar att kvinnors fattigdom varit osynlig och gömd i den analytiska huvudfåran som har definierat fattigdom inom ramen för familjen och hus hållet och tagit liten hänsyn till vad som händer inom denna enhet. Här har författarna utgått ifrån kvinnors olika sammanhang och därför beskrivs kvinnors fattigdom och ekonomiska underläge i relation till familjen, staten och arbetsmarknaden. Till skillnad från den amerikanska diskussionen återkommer författarna i denna antologi ett flertal gånger till den ojämna fördelningen av resurser inom familjen, mellan kvinnan och mannen.

Liksom i den amerikanska diskussionen pekar författarna på att kvinnor är diskriminerade på arbetsmarknaden. Kvinnors lönearbete betraktas som sekundärt till hemmarollen och kvinnors löner ses som sekundära till familjeförsörjarens inkomster. Kvinnors arbetsmarknad finns i stor utsträckning inom servicesektorn, vilket innebär låga lö-

ner och deltidsarbete. Socialpolitiken är inte heller utformad för att möta kvinnors behov.

I ett kapitel om kvinnors fattigdom under 1900-talet diskuteras relevansen av begreppet feminiseringen av fattigdomen (Lewis and Piachaud 1992). Lewis och Piachaud menar att tesen inte stämmer för Storbritanniens del och de utgår ifrån den definition av begreppet som rör omfattningen av kvinnors fattigdom. Deras data visar att fattigdomen inte feminiserats de senaste årtiondena. Ungefär samma andel kvinnor är fattiga nu som tidigare under 1900-talet. Kvinnors fattigdom har varit konstant men däremot har sammansättningen ändrats. Tidigare utgjordes den största gruppen fattiga kvinnor av gifta kvinnor som hade många barn och levde med män som hade låga löner. Därefter kom änkor och äldre kvinnor. Idag, menar Lewis och Piachaud, är den kvinnliga fattigdomen koncentrerad till ensamstående kvinnor, framförallt bland de äldre. Den ihållande fattigdomen bland kvinnor förklaras framförallt i termer av kvinnors position i samhället (a.a.). De skriver vidare att även om fattigdom i sig har varit ett viktigt område för socialpolitiken under det senaste århundradet har kvinnors fattigdom bara varit av perifert intresse. Äldres och barns fattigdom har fått mer uppmärksamhet men med liten koppling till kvinnors ställning i samhället. De strukturella orsakerna till kvinnors fattigdom har ignorerats (a.a.).

Wright (1992) påpekar i sin undersökning av kvinnors fattigdom mellan 1968 och 1986, också i Storbritannien, att andelen fattiga kvinnor och män inte har förändrats under denna tidsperiod. Wright jämför alla

män med alla kvinnor och menar att det utifrån hans resultat inte skett en feminisering av fattigdomen. Däremot har det skett förändringar i olika grupper som t.ex. bland ensamstående mödrar som blivit fler och också i större utsträckning än andra barnfamiljer riskerar att hamna i fattigdom.

I Storbritannien lever idag cirka en miljon kvinnor som ensamstående mödrar och av dem lever två tredjedelar i fattigdom (Millar 1992a). Millar påpekar att ensamstående mödrar alltid riskerat att vara fattiga och varit beroende av staten för sin försörjning så även om fattigdomen bland ensamstående mödrar har ökat under 1980-talet så har de som grupp länge varit ekonomiskt utsatta. Fattigdomsforskningen har kritiserats för att ta familjen eller hushållet som utgångspunkt. I och med att ensamstående mödrar räknas som överhuvud för hushållet blir hon och hennes hushåll synliga i statistiken. Därför, menar Millar, vet vi mer om omfattningen av fattigdomen bland ensamstående mödrar än bland andra kvinnor. De strukturella orsakerna till fattigdomen är dock desamma för de ensamstående mödrarna som för andra kvinnor. Ensamstående mödrars situation, deras ställning på arbetsmarknaden och deras behandling i socialförsäkringssystemet speglar särskilda antaganden om kvinnor och deras roller. För att förstå den ekonomiska situation som ensamstående mödrar har måste den analyseras i ljuset av kvinnors ekonomiska ställning i allmänhet. Kvinnors ekonomiska ställning i allmänhet påverkar även de äldre kvinnornas situation. Fattigdom i ålderdomen är i första hand orsakat av låga inkomster och låg social status under tidigare år före pensionen och det ger begränsad tillgång till olika resurser (Walker 1992).

Kvinnors fattigdom i EU perspektiv

Även i EU:s arbete kring kvinnors villkor har kvinnor med barn och ensamstående mödrars situation stått mycket i fokus. Det har funnits en fokusering på kvinnors möjligheter att kombinera lönearbete och familjeansvar. I det sammanhanget har man också studerat kopplingen mellan det offentliga och det privata, mellan obetalt och betalt arbete och det har inneburit att det primära intresset i politiken och forskningen har legat på kvinnor som mödrar (Millar 1992b).

Ulla Björnberg (1993) konstaterar att kartläggning efter kartläggning har visat att ensamstående mödrar i EU-länderna lever under besvärliga sociala och ekonomiska förhållanden. De måste förlita sig på ett flertal olika inkomstkällor. Många ensamma mödrar måste söka socialbidrag och socialbidraget utgör en ganska stor andel av inkomsten. En stor majoritet av de kvinnor som var berättigade till underhåll från barnens far fick inte det. Få länder i EU har bidragsförskott av nordisk karaktär (a.a., se även Hobson 1994).

Daly (a.a.), som har studerat vilka kvinnor som löper störst risk att bli fattiga i OECD-länderna, konstaterar att det finns ett gemensamt mönster i de olika länderna. I första hand är det ensamstående mödrar, äldre kvinnor och lågavlönade kvinnor som återfinns bland de fattiga. I rapporten »The socio-economic situation of solo women in Europe« diskuterar Millar (1992b) villkoren för ensamstående kvinnor utan barn. Till den gruppen hör unga ogifta kvinnor, skilda kvinnor i framförallt medelåldern och äldre kvinnor. Det är en mycket heterogen grupp

men bland dem identifierar Millar de äldre kvinnorna och de unga ogifta kvinnorna som grupper som riskerar att hamna i fattigdom. De äldre kvinnorna är oftast änkor och de lever på mycket låga inkomster. Bland de unga kvinnorna finns en stor grupp lågutbildade kvinnor eller kvinnor med yrkesutbildning till kvinnojobb (sekreterare, restaurang, städning, detaljhandeln) som riskerar att hamna i arbetslöshet eller i mycket lågbetalda jobb.

I många länder förekommer ofta en kombination av behovsprövade pensioner och yrkespensioner, vilket försvårar för kvinnor som inte har deltagit på arbetsmarknaden eller bara gjort det i begränsad utsträckning. De som är hänvisade till behovsprövade pensioner – oftast kvinnor – har låga eller ofta mycket låga pensionsnivåer. I Tyskland, som inte har någon folkpension, utgör kvinnorna 80 procent av dem som får socialbidrag efter 65 års ålder (Björnberg a.a.).

Ruspini (1998) visar i sin artikel kring kvinnors fattigdom i Storbritannien och Tyskland att utformningen av de socialpolitiska systemen har stor betydelse för kvinnors villkor och för risken att hamna i fattigdom och möjligheten att ta sig ur fattigdom. Skilsmässa och att bli ensamstående mor var i både Storbritannien och Tyskland orsak till att kvinnor hamnade i en ekonomiskt utsatt position även om det var mer tydligt i Tyskland. I Storbritannien var även arbetslöshet och sjukdom händelser som påverkade kvinnors risk att bli fattiga. Kvinnors väg ut ur fattigdom gick i Storbritannien via yrkesutbildning och heltidsarbete medan den i Tyskland gick via yrkesutbildning och transfereringar. Ruspini (a.a.) menar att förändringar över livsloppet är mer uttalade för

kvinnor än för män både när det gäller familjen och arbetsmarknaden. Kvinnors ekonomiska situation är känslig för kritiska händelser som att bli änka, att skiljas, bli ensamstående mor och/eller att få ett lågavlönat arbete. Ett livsloppsperspektiv är därför en fruktbar utgångspunkt vid studiet av kvinnors fattigdom (a.a.).

Fattigdomens feminisering – ett kvantitativt begrepp

Som framgått tidigare är feminiseringsperspektivet inte ett enhetligt teoretiskt perspektiv. Diskussionen har inte heller varit särskilt omfattande i de skandinaviska länderna (Marklund 1990). Fattigdomens feminisering som begrepp har i Skandinavien och Europa i första hand haft genomslag som ett kvantitativt problem. Syltevik (1997) konstaterar, i sin diskussion av fattigdomens feminisering och dess relevans för de skandinaviska länderna, att begreppet har bidragit till att fokusera på den kvantitativa problemställningen och därmed dragit bort uppmärksamheten från förhållandet mellan socialt kön och fattigdom.

I den kvantitativa problemställningen är det två typer av frågor som har ställts. För det första hur många kvinnor är fattiga vid en viss tidpunkt och för det andra hur många kvinnor är fattiga och hur har det förändrats över tid. Forskare som ställt den första frågan har använt kön som variabel bland andra och kommer då fram till att det förekommer en feminisering av fattigdomen men definierar inte begreppet närmare. Ett exempel är när man i en OECD-rapport (Eardley et al 1996) om socialbidrag konstaterar att mellan en tredjedel och sextio pro-

cent av socialbidragshushållen i de undersökta länderna utgörs av ensamstående kvinnor med eller utan barn och beskriver denna situation som en feminisering av fattigdomen. »When these women (female-headed households) are counted along with others in couple families, it is clear that what has been called 'the feminization of poverty', while varying among the countries studied, is a significant feature of social assistance provision in the OECD countries« (a.a. sid 44). Det sker emellertid ingen hänvisning till den diskussion som pågår kring relevansen av begreppet och när man senare i OECD-rapporten redovisar debatten kring fattigdom och bidragsnivåer tas inte frågan om feminiseringen av fattigdomen upp till diskussion (a.a. sid 101).

Forskare som studerat kvinnors fattigdom utifrån den andra frågeställningen har, som framgått tidigare, konstaterat att kvinnor alltid utgjort en stor andel av den fattiga befolkningen. Utifrån svenska förhållanden har också begreppet ifrågasatts utifrån den andra frågeställningen (Gustafsson 1994, Nyberg 1997). I Sverige har andelen kvinnor med låga inkomster minskat mellan 1975 och 1994 beroende på kvinnors ökande förvärvsfrekvens medan andelen män med låga inkomster ökat bland annat beroende på en högre arbetslöshet bland män under 90-talet (Nyberg 1997). Skillnaden mellan kvinnor med höga och låga inkomster har minskat under samma period medan skillnaderna mellan män däremot har ökat (a.a.). Av *Social rapport* (Socialstyrelsen 1997) framgår att män både 1987 och 1994 i större utsträckning än kvinnor hade både mycket låga inkomster och relativt goda inkomster. 1994 hade 8,4 procent av kvinnorna inkom-

ster under socialbidragsnormen² jämfört med 7,4 procent av männen. Det var dock fler män än kvinnor som hade en inkomst som var lägre än 75 procent av socialbidragsnormen. En betydligt större andel kvinnor än män hade emellertid inkomster strax över socialbidragsnormen, 21,5 procent jämfört med 14,3 procent (a.a.). Gustafsson (1994) visar samma mönster i sin studie, dvs. att män i större utsträckning tillhör de mycket fattiga medan kvinnor är överrepresenterade bland de nästan fattiga.

Utifrån svenska förhållanden är det därför svårt att finna stöd för tesen om att det skett en feminisering av fattigdomen under de senaste årtiondena (Nyberg a.a., Gustafsson 1994, Socialstyrelsen 1997, Gunnarsson 1990). I ett historiskt perspektiv har kvinnor dessutom alltid utgjort en mycket stor andel av de som varit bidragstagare (Gunnarsson 1993).

Tidigare har jag pekat på att feminiseringsdiskussionen synliggjorde ensamstående mödrar mer än andra grupper av kvinnor och det gäller även för Sverige. Ensamstående mödrar har ofta lyfts fram som en problemgrupp som särredovisats. Till stor del saknas emellertid en problematisering av kvinnors villkor som fattiga och socialbidragstagare utifrån ett könsteoretiskt perspektiv. I det följande kommer jag att utifrån egna studier diskutera kvinnors villkor som fattiga och socialbidragstagare utifrån ett livsloppsperspektiv.

2 Sverige har inget officiellt fattigdomsstreck. Istället används oftast den s.k. socialbidragsnormen som ett inofficiellt fattigdomsstreck.

Socialbidrag och livslopp

Av den offentliga statistiken framgår att kvinnor och män får olika mycket socialbidrag. Till män utbetalas mer socialbidrag per år än till kvinnor. Det är en systematisk skillnad som har återkommit år efter år. Kunskapen om vad som döljer sig bakom denna skillnad är dock begränsad. I en studie³ av ensamstående kvinnors och mäns socialbidragstagande (Gunnarsson 1998), baserad på socialbidragsstatistik för Stockholm år 1995, framkom en mer komplicerad bild. Det visade sig bland annat att de ensamstående männen i åldern 18-50 år fick mer utbetalt i socialbidrag till hyra och uppehälle än de ensamstående kvinnorna i motsvarande ålder. I åldern 50 år och äldre visade det sig att de ensamstående kvinnorna fick mer i socialbidrag till hyra och uppehälle än de ensamstående männen. När det gällde socialbidrag utöver hyra och uppehälle, s.k. extra bidrag, som gick utöver socialbidragsnormen, var förhållandet det omvända. De ensamstående yngre och medelålders kvinnorna beviljades mer i s.k. extra bidrag jämfört med männen i samma ålder medan de äldre männen beviljades mer i extra bidrag än de äldre kvinnorna. Detta speglar till stor del de olika villkor kvinnor och män lever under och bär med sig när de söker socialbidrag. Det fanns även en skillnad mellan kvinnor och män vad gällde anledningen till att de s.k. extra bidragen beviljats. För både de yngre och de äldre män-

3 Studien är utförd för Svenska Kommunförbundets räkning och baserar sig på socialbidragsstatistiken för Stockholms stad för år 1995 samt en aktstudie i Sundbybergs kommun baserad på aktuella ärenden i maj 1996.

nen beviljades de extra bidragen i första hand till utgifter som borde ingå i socialbidraget till hyra och uppehälle och till skuld-sanering. För både de yngre och de äldre kvinnorna betalades de s.k. extra bidragen i första hand ut till läkarvård, medicin, tandvård och glasögon. Endast i undantagsfall betalades extra bidrag ut till sådant som ingick i hyra och uppehälle (a.a.).

Tabell 1

Försörjningshinder ensamstående kvinnor, ensamstående män, procent

	Kvinnor	Män
Arbetsökande med och utan a-kassa/KAS	32	41
Otillräcklig inkomst från arbete eller socialförsäkring	15	11
Väntar lön eller utbetalning från socialförsäkring	12	10
Rehabiliteringsbidrag sociala/ medicinska skäl	16	22
Över 65 år; ingen/låg pension	6	1
Övrigt	19	15
	100	100
Antal hushåll	10 903	17 391

Som framgår av tabellen ovan var den vanligaste orsaken/försörjningshindret⁴ som uppgavs till att männen beviljades socialbidrag att de hade för låg eller ingen ersättning från arbetslöshetskassa. Den näst vanligaste orsaken var att de behövde någon form av behandling för att kunna stå till arbetsmarknadens förfogande och bli självför-

4 Orsak definieras här av socialsekreterarna i form av s.k. försörjningshinder som ska anges som en orsakskod i samband med att socialbidrag beviljas. Verkligheten är naturligtvis betydligt mer komplicerad än vad dessa orsakskoder ger intryck av.

sörjande. Fördelningen var dock ojämn över åldersgrupperna och ca 30 procent av männen i åldern 30-49 år hade socialbidrag av detta skäl. Även för kvinnorna var den vanligaste orsaken till att de beviljades socialbidrag att de var arbets sökande utan ersättning från arbetslöshetskassa men detta var inte en lika dominerande orsak för kvinnorna som för männen. För kvinnorna upp till 29 år, var förutom behov av behandling, även otillräckliga inkomster en lika vanliga orsak till att de inte kunde försörja sig. Liksom för männen ökade andelen rehabiliteringsbidrag till behandling för kvinnorna i åldrarna över 30 år (a.a.).

Den bild som framtonar via olika registerstudier visar på kvinnors och mäns olika livsvillkor men det är en stillbild. Det ger därför liten förståelse av de bakomliggande orsakerna till socialbidragstagandet och hur skillnaderna mellan kvinnors och mäns olika villkor över livsloppet påverkar behovet av socialbidrag.

Eftersom socialbidragstagande och fattigdom inte är statiska tillstånd utan mer dynamiska, är data kring förändringar under livsloppet nödvändiga för att vi ska få en mer fördjupad förståelse av kvinnors livsmönster. Som framkommit tidigare i artikeln poängterar forskare som studerat kvinnors fattigdom att ett livsloppsperspektiv kan ge en bättre förståelse av kvinnors ekonomiska utsatthet (Daly a.a., Glendinning och Millar a.a., Ruspini a.a.). De enskilda kvinnornas försörjningssituation måste ses i relation till en mer strukturell samhällelig nivå. I varje livsfas påverkas individens villkor av strukturerande principer utifrån kön, klass och etnicitet. Det vi måste studera är vad som förändras i de olika försörjnings-

källorna i välfärdsstaten, dvs. inom familjen, staten och arbetsmarknaden. Kvinnors livssammanhang måste komma i fokus utifrån ett livslopps- och livsfasperspektiv. De relationer som kvinnor har till olika försörjningskällor och hur olika försörjningskällor relaterar till varandra påverkar kvinnors situation. Hur kvinnor under ett livslopp kan kombinera olika försörjningskällor har avgörande betydelse för hur de kommer att kunna upprätthålla ekonomiskt oberoende i olika livsfaser. Arber och Evandrou (1993) menar att ett livsloppsperspektiv betonar samspillet mellan olika livsfaser snarare än att se varje livsfas isolerat. Moen (1996) påpekar att det kanske är mindre meningsfullt att t.ex. veta om en kvinna varit anställd vid en bestämd tidpunkt utan istället är det viktigare att veta omfattningen av arbetsmarknadsdeltagandet under hela livsloppet för att t.ex. förstå den ekonomiska situation som en kvinna befinner sig i.

När varken familjen, statens generella trygghetssystem eller arbetsmarknaden kan ge tillräcklig försörjning återstår det behovsprövade socialbidraget. Socialbidraget är det sista ekonomiska skydds nätet när det generella systemets nät har för stora maskor. För att förstå varför kvinnor söker socialbidrag i olika livsfaser krävs kunskaper om hur deras försörjningssituation sett ut under livsloppet. I två intervjustudier (Gunnarsson 1993, Gunnarsson 1999) med ensamstående kvinnor utan barn som sökt socialbidrag utkristalliserar sig olika grupper av kvinnor. De befinner sig i olika livsfaser och därmed i olika situationer som inneburit att de inte kunnat försörja sig själva utan har behövt söka socialbidrag. De unga kvinnorna hade flyttat hemifrån och höll på att eta-

blera sig på arbetsmarknaden. De hade ett mer tillfälligt behov av socialbidrag mellan olika former av arbetsmarknadsåtgärder, vikariat, timanställningar m m (Gunnarsson 1993). Etableringsfasen tenderar dock att bli allt längre. En särskild ungdomsarbetsmarknad har utvecklats sedan 80-talet som utmärks av arbetslöshet, tillfälliga jobb och låga löner (Arnell Gustafsson 1992). Det är de okvalificerade jobben som erbjuds ungdomar och många, inte minst unga kvinnor, arbetar ofrivillig deltid. Antalet kvinnor med ofrivillig deltid har ökat betydligt mellan 1990 och 1995 (Socialstyrelsen 1997). De unga kvinnorna står också i större utsträckning utanför både arbetsliv och studier. De unga männen har haft större möjligheter att få fast anställning och de befinner sig i större utsträckning i arbetsmarknadspolitiska åtgärder jämfört med de unga kvinnorna (a.a.).

Bland de medelålders ensamstående kvinnorna spelade ofta hälsan en stor roll för möjligheten att bli självförsörjande. Deras behov av socialbidrag var kopplat till att de tidigare under sina liv varit hemma med barnen, levit som ensamstående mödrar efter en skilsmässa och haft en svag anknytning till arbetsmarknaden. De hade inte haft ersättning från någon arbetslöshetskassa och hade låg eller ingen sjukpenning. Vid skilsmässa i medelåldern hade många av dessa kvinnor stått utan försörjning på grund av att de t.ex. hade arbetat i makens/sambons småföretag utan regelrätt anställning. Detta innebar också att de stod utanför socialförsäkringssystemet. Dålig hälsa hade försvårat dessa kvinnors möjligheter att komma tillbaka till ett arbete och socialbidrag som försörjningskälla hade blivit de-

ras utväg. Socialbidraget sågs av dessa kvinnor som en temporär lösning även om det hade varit deras enda försörjningskälla under flera år. För många av dessa kvinnor var förtidspension den enda och mer permanenta lösning de kunde se på sina försörjningsproblem (Gunnarsson 1993, 1999). Under 90-talet har personer med hälsoproblem i vid bemärkelse haft problem att komma tillbaka till arbetsmarknaden. De som friskskrivits efter en period av omfattande sjukskrivningar har under 90-talet fått märkligt sämre möjligheter än på 80-talet att komma igen på arbetsmarknaden (Socialstyrelsen 1997).

Även ålderspensionerade kvinnor som behövt söka socialbidrag har intervjuats. De behövde kompletterande socialbidrag därför att deras folkpension och i vissa fall låga ATP inte räckte till för att klara utgifter utöver uppehälle och hyra. De tillhör i stor utsträckning de som kan definieras som nästan fattiga. De har tidigare under sina liv tagit hand om sina barn, arbetat deltid och i vissa fall förtidspensionerats på grund av olika försämringskador och sjukdomar innan de blev ålderspensionärer. De äldre kvinnor, som intervjuats för denna studie, hade inte några tillgångar på banken eller tillgångar i form av sommarstuga eller annat. Olika tillgångar uppges ofta som skäl till att många ensamstående äldre, framförallt kvinnor, inte är berättigade till socialbidrag. Hälften av de äldre hushållen, som har en inkomst under socialbidragsnormen, har en förmögenhet understigande 70.000:-. Det beräknas innebära en kapitalinkomst på högst 220:- per månad (Socialstyrelsen 1998).

I varje livsfas syns spåren av tidigare livs-

faser och av de val som kvinnor gjort under livet. Dessa val samspelar med strukturella förhållanden. Av det skälet blir ett livslopps-perspektiv tillämpligt i diskussionen kring kvinnors fattigdom och socialbidragstagande även om jag här bara har kunnat antyda hur ett livsloppsperspektiv kan användas. För att göra en mer omfattande analys behövs en ingående diskussion av de fyra centrala element som livsloppsforskningen bygger på; placeringen i tid och rum (location in time and place), individens utveckling och handlande (human agency), sociala relationer (linked lives) och till sist hur detta tidsmässigt infaller (timing) (Giele och Elder 1998).

Avslutande diskussion

Kvinnors fattigdom har sällan diskuterats utifrån teoretiska utgångspunkter. Det begrepp »feminisering av fattigdomen« som myntades i USA, och som på olika sätt förekommit i diskussionen om fattigdom och socialbidrag, har ett mycket begränsat förklarande eller beskrivande värde. Det definieras egentligen aldrig utan används när kvinnor på ett eller annat sätt är fler än män. När det har definierats ifrågasätts begreppet som en relevant beskrivningen av verkligheten. Det som har konstaterats är att kvinnor alltid har haft en ekonomiskt utsatt position i samhället som också har avspeglat sig i fattigdomssiffror och socialbidragsstatistik. Den teoretiska diskussionen kring kvinnors fattigdom behöver utvecklas och komma förbi det mer slentrianmässiga användandet av begrepp. Livsloppsperspektivet har blivit allt vanligare när kvinnors fattigdom diskuteras och ger också möjligheter till en ökad

förståelse av både de strukturella och de specifika faktorer som leder fram till och formar kvinnors fattigdom.

Idag har vi en allmän kunskap om socialbidragets funktioner och socialbidragstagares villkor. Ett problem när det gäller data är att de alltför ofta presenteras könsneutralt. Finns det uppdelningar efter kön tenderar de att ligga på en alltför övergripande nivå där könsskillnader som kan finnas tar ut varandra. De olika mönster som finns när det gäller kvinnors och mäns villkor osynliggörs och försvårar förståelsen av dessa.

För att förstå kvinnors villkor som fattiga och socialbidragstagare räcker det inte heller att studera enskilda livsfaser utan det är även viktigt att studera hur olika livsfaser samspelar och påverkar livsloppet. Låg utbildning, ger ofta låg lön som ger låg pension. Tillkommer dessutom händelser, som t.ex. sjukdom eller arbetslöshet, som påverkar den ekonomiska utsattheten blir socialbidraget det enda alternativet för många kvinnor. Under livsloppet spelar välfärdsstatens olika försörjningskällor (stat, arbetsmarknad och familj) olika roll. Kvinnors relationer till försörjningskällorna i olika livsfaser påverkar hela livsloppet och därmed kvinnors ekonomiska handlingsutrymme.

Kvinnors och mäns olika villkor både socialt och ekonomiskt avspeglar sig i deras olika villkor både som fattiga och socialbidragstagare. Välfärdsstaten har lyft många kvinnor ur direkt fattigdom men samtidigt är det betydligt fler kvinnor än män som tillhör de s.k. nästan fattiga, dvs. de ligger på en inkomstnivå strax över socialbidragsnormen. Det är en position som innebär en sårbarhet som kan leda till att inkomsterna måste kompletteras med socialbidrag.

Trots att många kvinnor generellt sett får ut mindre från de inkomstrelaterade socialförsäkringsförmånerna finns det studier som tyder på att kvinnor som söker socialbidrag i större utsträckning än män har någon inkomst i form av lön eller inkomster från socialförsäkringssystemet som arbetslöshetsunderstöd eller sjukpenning. Detta är ett område inom socialbidragsforskningen som behöver studeras närmare för att vi ska kunna förstå både skillnaderna i kvinnors och mäns socialbidragstagande och förstå de processer som leder till ett behov av socialbidrag. En fråga kopplat till detta är hur socialtjänsten möter klienternas behov och om socialbidragshanteringen förstärker eller utjämnar de könsmässiga skillnaderna. En annan fråga rör om och i så fall på vilket sätt kvinnliga och manliga socialbidragstagare behandlas olika. Få studier överhuvudtaget har studerat könsstruktureringen i det sociala arbetet.

Inom socialbidragsområdet återstår

många frågor att besvara. När det gäller klienternas villkor behövs longitudinella studier både på en kvantitativ och kvalitativ nivå för att kunna studera de processer som leder till ekonomisk utsatthet. Studier behövs också som studerar socialtjänstens sätt att organisera sitt arbete och på vilket sätt det svarar mot klientens och samhällets krav. Likaså saknas i stor utsträckning kvinnors egna berättelser där deras livssituation förmedlas av dem själva (jmf Trulsson m fl 1997 om kvinnors missbruk).

Kvinnor har över historien utgjort en stor andel av den fattiga befolkningen. Även i välfärdsstaten har många kvinnor en utsatt ekonomisk situation och tillhör i större utsträckning än män de nästan fattiga. Diskussionen som påbörjades bland kvinnoforskare i USA på 70-talet synliggjorde kvinnors förändrade villkor och har lett till en fördjupad diskussion men fortfarande återstår många frågor att analysera kring fattigdomens könsstrukturering.

Summary

Women and poverty – gender in research on social assistance and poverty

When economic vulnerability in the welfare state is discussed, gender is rarely on the agenda. There is general criticism among feminist researchers that research on the welfare state has been gender-blind. The purpose of this article is to discuss how mainly feminist researchers describe the economic vulnerability of women and how the poverty of women is understood and explained. Besides Swedish research, the British and American discussion within the field is con-

sidered. In the American discussion the concept of the feminization of poverty was introduced by Diana Pearce in 1978. From the beginning the concept was used to describe the situation for single mothers, and it was also followed by a discussion as to whether there had been a feminization of poverty or not. Today it is used to discuss other groups of women as well. In European and Scandinavian research the concept has rarely been included. When it has been, it

has been used as a quantitative question, not to discuss the gendered patterns of poverty. To understand the poverty of women, feminist researchers suggest that a life course perspective would be useful. Women are more vulnerable to changes both in the family, such as divorce or widowhood, and in changes within the labour market. To understand the current situation we must also know what life have been like earlier in

women's lives. Every phase of life carry signs from earlier phases. The discussion of women's poverty that started in the United States during the late seventies made women's poverty visible and the changed roles for women. But we have to develop theory and methods to deepen the understanding of the poverty of women, and the life course paradigm can be helpful in that work.

Litteratur

- Arber, Sara and Evandrou, Maria (eds) (1993) *Ageing, Independence and the Life Course*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Arnell Gustafsson, Ulla (1992) Ungdomars lönearbete och kompetensutveckling. Halvorsen T och Olsén OJ (red) *Det kvalificerade samfunnet?* Oslo: Gyldendals förlag.
- Barusch, Amanda S (1994) *Older Women in Poverty*. New York: Springer Publishing Company.
- Besharov, Douglas and Quin, Alison (1987) Not all Female-headed Families are created equal. *The Public Interest*, 89, 48-56.
- Björnberg, Ulla (1993) Familjepolitik i EG-länderna ur ett kvinnoperspektiv. *Sociologisk forskning*, 30:3, 3-29.
- Burnham, Linda (1985) Has Poverty been Feminized in Black America? *The Black Scholar*, 16:2, 14-25.
- Butler, Sandra S and Weatherley, Richard A (1992) Poor Women at Midlife and Categories of Neglect. *Social Work*, 37:6, 510-515.
- Casper, Lynne, McLanahan, Sara, Garfinkel, Irwin (1994) The Gender-Poverty Gap: What we can learn from other countries. *American Sociological Review*, 59:4, 594-605.
- Daly, Mary (1992) Europe's Poor Women? Gender in Research on Poverty. *European Sociological Review*, 8:1, 1-12.
- Eardley, Tony et al (1996) *Social Assistance in OECD Countries*: Synthesis Report. HMSO. Research Report No 46. London.
- Ehrenreich, Barbara and Fox Piven, Frances (1984) The Feminization of Poverty. When the Family-Wage System Break Down. *Dissent*, 31:2.
- Fraser, Nancy (1989) *Unruly Practices: power, discourse and gender in contemporary social theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Giele, Janet Z and Elder Jr, Glen H (1998) Life Course Research: Development of a Field i Giele, J.Z., Elder Jr, G.H., eds.; *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Gimenez, Martha (1987) The Feminization of Poverty: Myth or Reality? *The Insurgent Sociologist*, 14:3, 162-170.
- Glendinning, Caroline and Millar Jane (eds) (1992) *Women and Poverty in Britain the 1990s*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Goldberg Schaffner, Gertrude and Kremen, Eleanor (1990) The Feminization of Poverty: Not Only in America i Goldberg Schaffner, G., Kremen, E., eds.; *The Feminization of Poverty Only in America?* New York: Praeger Publishers.
- Gonyea, Judith G (1994) The Paradox of the Advantaged Elder and The Feminization of Poverty. *Social Work*, 39:1, 35-41.
- Gunnarsson, Evy (1990) Kvinnors fattigdom i välfärdsstaten. *Kvinnvetenskaplig tidskrift*, 11:2, 28-36.
- Gunnarsson, Evy (1993) *I välfärdsstatens utmarker. Om socialbidrag och försörjning bland ensamstående kvinnor utan barn*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet. Diss.
- Gunnarsson, Evy (1998) Socialbidrag – en fråga om

- kön? i Sandquist, A-M., red.: *Åt var och en efter behov*. Stockholm: Kommentus.
- Gunnarsson, Evy (1999) »Inte fattig direkt men mindre bemedlad« – ekonomisk utsatthet och socialbidrag bland medelålders och äldre kvinnor i Gunnarsson, E., Schlytter, A., red.; *Kön och makt i socialt arbete*. Rapport i socialt arbete nr 91. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet
- Gustafsson, Björn (1994) Ekonomisk fattigdom i Sverige sedan mitten av 1970-talet. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1:4, 267-284.
- Hess, Beth (1983) New Faces of Poverty. *American Demographics*, 5:5, 26-31.
- Hill, Martha (1985) The Changing Nature of Poverty. *Annals of American Academy of Political and Social Science*, 479, 31-37.
- Hobson, Barbara (1994) Solo mothers, Poicy Regimes and the Logics of Gender i Sainsbury, D., ed.; *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Hobson, Barbara och Takahashi, Mieko (1996) Genusperspektiv på det sociala medborgarskapet. En studie av ensamstående mödrar i Palme, J., Wennemo, I., red.; *Generell välfärd. Hot eller möjlighet?* Stockholm: Socialdepartementet/Välfärdsprojektet.
- Kamerman, Sheila (1984) Women, Children and Poverty: Public Policies and Female-headed Families in Industrialized Countries. *Sign*, 10:2, 249-271.
- Lewis, Jane and Piachaud, David (1992) Women and Poverty in the Twentieth Century i Millar, J., Glendinning, C., eds.; *Women and Poverty in Britain the 1990s*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Marklund, Staffan (1990) Structures of Modern Poverty. *Acta Sociologica*, 33:2, 125-140.
- Millar, Jane (1992a) Lone Mothers and Poverty i Glendinning, C., Millar, J., eds.; *Women and Poverty in Britain the 1990s*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Millar, Jane (1992b) The Socio-Economic Situation of Solo Women in Europe. *Women of Europe Bulletin supplements*.
- Moen, Phyllis (1996) Gender, Age and the Life Course i *Handbook of Aging and the Social Sciences, Fourth Edition*. San Diego: Academic Press Inc.
- Nyberg, Anita (1997) *Kvinnor, män och inkomster. Jämställdhet och oberoende*. SOU 1997:87.
- Orloff, Ann (1996) Gender in the Welfare State. *Annual Review of Sociology*, 22, 1-78.
- Ozawa, Martha N (1993) Solitude in Old Age: Effects of Female Headship on Elderly Women's Lives. *Affilia*, 8:2, 136-156.
- Pearce, Diana (1978) The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare. *The Urban and Social Change Review*, 11:1, 28-36.
- Pearce, Diana (1985) Toil and Trouble: Women Workers and Unemployment Compensation. *Signs*, 21:1, 439-459.
- Rose, Hilary (1986) Women and the Restructuring of the Welfare State i Oyen, E., ed.; *Comparing Welfare States and their Futures*. Aldershot: Gower Publications.
- Ruspini, Elisabetta (1998) Women and Poverty Dynamics: The Case of Germany and Britain. *Journal of European Social Policy*, 8:4, 291-316.
- Scott, Hilda (1984) *Working Your Way to the Bottom, the Feminization of Poverty*. London: Pandora Press.
- Sidel, Ruth (1986) *Women and Children Last, the Plight of Poor Women in Affluent America*. New York: Viking.
- Socialstyrelsen (1997) *Social rapport 1997*. SoS 1997:4.
- Socialstyrelsen (1998) *Äldrehusåll under socialbidragsnormen*. Äldreuppdraget 98:3.
- SOU 1998:6 *Ty makten är din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Betänkande från Kvinnomaktredningen.
- Stone, Robyn I (1989) The Feminization of Poverty among the Elderly. *Women's Studies Quarterly*, 17:1-2, 20-34.
- Syltevik, Liv Johanne (1997) Fattigdommens feminisering – et meningsfylt perspektiv i dagens Skandinavien? *Sociologisk tidskrift*, 5:4, 267-284.
- Trulsson, Karin m fl (1997) *Kvinnor på väg in från kylan: bilder av kvinnor och missbruk*. Stockholm: Kvinnoforum utbildning.
- Walker, Alan (1992) The Poor Relation: Poverty among older women i Glendinning, C., Millar, J., eds.; *Women and poverty in Britain the 1990s*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Wright, Robert (1992) A Feminization of Poverty in Great Britain. *Review of Income and Wealth*, 38:1, 17-25.